KAROLINA LISZYK* | UNIwersYTET ŚLĄSKI W KATOWICACH

O wybranych użyciach czasownika *szanować się* we współczesnej polszczyźnie

Słowa kluczowe: *szanować się*, semantyka, aksjolingwistyka.doi: <http://dx.doi.org/10.31286/JP.101.3.3>

Naukową refleksję nad wartościami podejmują od lat filozofowie, etycy, teolodzy, socjolodzy, psychologowie, pedagodzy, kulturoznawcy, a także językoznawcy. W wypadku tych ostatnich badania nad słownictwem dotyczącym wartości wpisują się w aksjolingwistykę, rozwijaną między innymi przez Jadwigę Puzyninę. Uczona wyraźnie podkreślała różnice między aksjologami a językoznawcami w podejściu do ich wspólnego przedmiotu badań:

aksjolog zastanawia się przede wszystkim nad tym, czym naprawdę jest wartość, piękno, dobro itd., natomiast lingwista pyta, czy raczej powinien pytać: jak ludzie mówiący danym językiem w danej epoce rozumieją słowa *wartość* – *piękno* – *dobro* itd. (Puzynina 1982: 25).

Przytoczony fragment ilustruje przyjęty tu przeze mnie sposób opisu. Celem, który sobie stawiam, jest bowiem próba odpowiedzi na pytanie: co mają na myśli współcześni użytkownicy polszczyzny, gdy sięgają po czasownik *szanować się*? W owych rozważaniach semantycznych nie może zabraknąć odniesień do płaszczyzny pragmatycznej (np. poprzez uwzględnienie tego, kto się (*nie*) *szanuje*) oraz gramatycznej (istotny może być bowiem również typ konstrukcji składniowych, w których występuje badany czasownik, np. zdania rozkazujące). Wnioski zostaną sformułowane na podstawie analizy wypowiedzi wyekscerpowanych z Internetu za pomocą wyszukiwarki korpusowej MoncoPL oraz z baz Narodowego Korpusu Języka Polskiego (dalej: NKJP). Za punkt odniesienia moich rozważań przyjmuję definicje czasownika *szanować się* zawarte w słownikach dawnej i współczesnej polszczyzny, wspieram się również przeglądem wybranych koncepcji badawczych na temat wartości i godności.

1. *Szanować się* – problemy definicyjne

Forma *szanować się* jest rejestrowana w słownikach dawnej i współczesnej polszczyzny najczęściej w odrębnym artykule hasłowym¹, niezależnie od opisu czasownika *szanować*, zapożyczenia z języka niemieckiego (niem. *schonen* ‘oszczędzać, ochraniać’) notowanego od XIV wieku (por. Brückner 1927: 540; Boryś 2005: 592). O ile czasownik *szanować*

* e-mail: karolina.liszyk@us.edu.pl; ORCID: 0000-0002-8741-1595

¹ Brak jej jedynie w SSTp.

konsekwentnie był traktowany w słownikach jako wieloznaczny², o tyle dla czasownika *szanować się* formułowano początkowo tylko jedną definicję, odnoszącą się do dbałości o zdrowie fizyczne (por. Strotz, L). Znaczenie to jest wyróżniane w słownikach do dziś, lecz jako jedno z kilku (por. współczesną definicję z WSPJ PAN: ‘dbać o to, by nie stracić zdrowia ani sił’). Artykuł hasłowy *szanować się* zamieszczony w SWiL zawiera już trzy definicje wskazanego czasownika. Poza wcześniej omówionym jako drugie figuruje znaczenie ‘szanować, poważać jeden drugiego’ (współcześnie definiowane na przykład jako ‘uznawać się wzajemnie za wartościowych i okazywać to sobie’ (WSPJ PAN)). Przedstawiane w dalszej części artykułu wyniki badań koncentrują jednak na trzecim spośród zaprezentowanych w SWiL sensów, następująco ujętym w przeglądanych przeze mnie leksykonach:

- (a) ‘mieć w poszanowaniu swą godność, nie poniewierać się przez złe postępowanie’ (SWiL);
- (b) ‘postępować, nie narażając swej godności osobistej, szanować siebie’ (SW);
- (c) ‘mieć w poszanowaniu swą godność’ (SIJP);
- (d) ‘mieć poczucie własnej godności’ (SJPDor, USJP);
- (e) ‘Jeśli ktoś szanuje się, to ma poczucie własnej wartości i godności’ (ISJP);
- (f) ‘mieć poczucie własnej wartości i dbać o swoje dobre imię’ (WSPJ PAN).

Charakterystyczne dla przytoczonych definicji jest odwołanie do pojęć godności i wartości – trudnych do wyjaśnienia nie tylko dla leksykografów.

Rzeczownik *wartość* jest definiowany przykładowo jako ‘pierwiastek, zespół pierwiastków, cech, właściwości charakterystycznych dla danej osoby, rzeczy, stanowiący o jej walorach moralnych, użytkowych, naukowych, artystycznych’ (SJPDor), ‘posiadanie zalet moralnych lub społecznych’ (USJP) czy ‘zestaw pozytywnych cech człowieka, świadczących o jego moralności i godności’ (WSPJ PAN). Zwrot *mieć poczucie własnej wartości*, za pomocą którego jest wyjaśniane znaczenie czasownika *szanować się*, oznaczałby więc dość ogólnie ‘uświadamiać sobie swoje pozytywne cechy’. Problemатyczne pozostaje jednak, co można uznać za wartość. J. Puzynina uznała, że „jest to trudny problem filozoficzny i że lepiej, jeżeli w ogólnym użyciu *wartość* pozostaje jako wyraz niedefiniowalny, intuicyjnie rozumiany” (1997: 253). Podobnie jest opisywane hasło *wartość* w *Powszechnej encyklopedii filozofii* (PEF):

Słowo „wartość” rozumiemy spontanicznie, w kontekście używanego języka, chociaż w różnych dziedzinach życia (gospodarka, polityka, etyka, psychologia, nauka) jest ono płynne aż do granic wieloznaczności; domniemujemy jednak, że jest czymś cennym (z różnych względów), o co warto zabiegać [...].

Tym trudniej zatem zrozumieć, co oznacza czasownik *szanować się*, którego definicje odwołują się do poczucia wartości. Nie mniej kłopotliwe jest stwierdzenie, czym jest godność,

2. O przeobrażeniach semantycznych czasownika *szanować*, a także o jego współczesnych interpretacjach znaczeniowych piszę więcej w: Liszyk 2020.

a przecież na tym pojęciu bazują niemal wszystkie przytoczone definicje interesującego mnie czasownika. W słownikach znaczenie rzeczownika *godność* wyjaśniane jest za pomocą wyrazów *wartość* i *szacunek* – na przykład ‘poczucie, świadomość własnej wartości, szacunek dla samego siebie; honor, duma’ (SJPDor; USJP), ‘poczucie wartości przysługujące człowiekowi, które nakazuje postępowanie według ważnych zasad ogólnoludzkich, powiązane z szacunkiem, który zyskuje się w oczach innych’ (WSJP PAN)³.

Zrozumienie tego, co oznacza rzeczownik *godność*, wydaje się również o tyle ważne, że służy on formułowaniu wielu aktów prawnych⁴. Analizy dokonywane przez znawców prawa pokazują tymczasem, że wyraz *godność* jest w nich używany w dwóch znaczeniach – jako niezbywalna i powszechna wartość pierwotna oraz jako norma prawna⁵. Jak przy tym zauważa Mirosław Granat, „godność w dyskusjach konstytucjonalistów występuje często jako «wypełniacz» w sytuacji braku możliwości porozumienia się, «gdy ludzie chcą brzmieć poważnie, ale nie są pewni, co powiedzieć»” (2014: 3).

Godność rozumiana jako pierwotna wartość jest z kolei przedmiotem rozważań między innymi teologów. W tradycji chrześcijańskiej może być ona interpretowana dwojako – w aspekcie nadprzyrodzonym i naturalnym. W tym pierwszym „odsłania uczestnictwo człowieka w rzeczywistości transcendentnej, w życiu Osób Bożych”, w drugim z kolei „wyraża zdolność człowieka do wolnego i świadomego działania, do rozwoju intelektualnego i moralnego” (SKNS: 54–55). W obu wymiarach godność jest jednak wartością nieredukowalną, zakorzenioną w osobowej kondycji człowieka.

Dyskusje prowadzone przez socjologów, filozofów i etyków wprowadzają nowe możliwości interpretacyjne. Jak zauważa Franciszek J. Mazurek, mówiąc o godności człowieka, należałoby odgraniczyć godność osobową od osobowościowej. Ta pierwsza jest wartością wrodzoną, o tej drugiej zaś „decyduje ta doskonałość, jaka zrodziła się w działaniu moralnie wartościowym i utrwaliła się w czymś charakterze” (Mazurek 1980: 29). Godność osobowościową można więc „wypracować” poprzez odpowiednie postępowanie⁶. Maria Ossowska wymienia zachowania, które należy uznać za przejaw braku godności. Są to między innymi: schlebienie, narzucanie się komuś, ślepe posłuszeństwo, oportunizm, nieumiejętność powstrzymywania się (np. od łakomstwa, kłamania, wywyższania się, nałogów), szybkie nawiązywanie kontaktów seksualnych przez kobiety, eksponowanie nagości czy traktowanie ludzi jak towar (1969: 9–10). Orzekanie o godności lub jej braku na podstawie oceny czyjegoś zachowania

3 Moim celem nie jest w tym miejscu krytyka przyjętych w poszczególnych leksykonach strategii definiowania. Świadomie pomijam więc dokładną analizę przytaczanych definicji, które mają jedynie ilustrować sygnalizowany problem z definiowaniem słownictwa nacechowanego aksjologicznie.

4 Por. na przykład artykuł 1 *Powszechnej deklaracji praw człowieka* ONZ z 10 grudnia 1948 roku (PDPC): „Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw” oraz artykuł 30 *Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej* z 2 kwietnia 1997 roku (KRP): „Przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela”.

5 Ewa Gorlewska, badając profile pojęcia godność w Konstytucji, wskazuje trzy możliwości interpretacyjne: „aspekt osobowy (etyczny), zbiorowy (narodowy) i instytucjonalny (administracyjny)” (2017: 99).

6 Duży wpływ na takie pojmowanie godności miała filozofia Kanta, według którego godność opiera się na autonomii – to człowiek, kierując się rozumem, narzuca sobie określone normy postępowania, sam jest dla siebie prawodawcą (Mazurek 1980: 35).

jest istotne dla interpretacji znaczenia czasownika *szanować się* – wnioski o tym, czy ktoś się szanuje, wysuwa się bowiem najczęściej przez wzgląd na konkretne postępowanie człowieka.

Analiza faktycznych użyc przywołanego czasownika wydaje się tym istotniejsza, że definicje odwołujące się do poczucia godności nie ułatwiają jego zrozumienia – w zależności od przyjętej perspektywy rzeczownik *godność* można bowiem interpretować nieco inaczej. Renata Grzegorczykowa (1997: 574–578), analizując konteksty jego użycia, wskazała pięć możliwych znaczeń:

- (a) właściwość ogólnoludzka, obiektywnie przysługująca człowiekowi, niezależnie od przeżywania i stanu jego świadomości;
- (b) właściwość człowieka polegająca na postępowaniu (gotowości postępowania) zgodnym z przyjętymi wartościami moralnymi, na realizowaniu przyjętego systemu wartości;
- (c) świadomość (poczucie) własnej wartości (szacunek wobec siebie) i oczekiwanie szacunku ze strony innych;
- (d) wartość zasługująca na szacunek przypisywana zbiorowościom ludzkim, narodowościom, zawodom;
- (e) wartość zasługująca na szacunek ze względu na swoje powiązanie (bezpośrednie lub pośrednie) z wartością człowieka.

Dla ogólnej definicji czasownika *szanować się* najistotniejsze wydaje się jednak wyróżnione przez warszawską językoznawczynię znaczenie inwariantne, obecne we wszystkich wskazanych użyciach. Według badaczki *godność* to „właściwość człowieka polegająca na jego wartości (cennieści) zasługującej na szacunek, tj. ‘uznanie tej wartości ze strony jego samego i innych ludzi’” (Grzegorczykowa 2017: 573). Wnioski z analizy materiału badawczego będą więc pośrednio służyć również odpowiedzi na pytanie, co można uznać za ową(-e) wartość(-ci), która(-e) wedle użytkowników polszczyzny zasługuje(-ą) na poważanie.

2. Materiał badawczy

Materiał do analiz został wyekscerpowany za pomocą wyszukiwarki korpusowej MoncoPL oraz z baz NKJP⁷. Wyszukiwaniu poddałam wszystkie formy gramatyczne czasownika *szanować się* (z *się* w pre- i postpozycji, dodatkowo uwzględniłam przykłady, w których czasownik i zaimek rozdziela partykuła przecząca *nie*). W zgromadzonym korpusie przykładów (10 527 z MoncoPL i 4730 z NKJP) ponad 40% form stanowiły imiesłowy przymiotnikowe czynne. Nie brałam ich pod uwagę w dalszych badaniach, ponieważ takie użycie jest odnotowywane w niektórych słownikach jako odrębne znaczenie czasownika *szanować się* – por. definicje z SJPdOr ‘postępować zgodnie z przyjętymi w danym środowisku, zawodzie itp. zasadami, normami, dbać o to, żeby nie odbiegać od tych norm’ czy USJP ‘postępować zgodnie z etyką zawodową,

⁷ Dostęp: 15 marca 2020–16 czerwca 2020.

z przyjętymi w danym środowisku zasadami, normami, dbać o swoje dobre imię' (w obu leksykonach przy tych definicjach widnieje adnotacja o użyciu imiesłowowym). Skoncentrowałam się zatem wyłącznie na przykładach z użyciem formy osobowej lub bezokolicznika badanego czasownika (pomijając inne formy imiesłowów oraz gerundia). Z pozostałego zbioru wyeliminowałam zdania, w których czasownik *szanować się* oznaczał dbałość o zdrowie fizyczne lub wskazywał na wzajemność darzenia się szacunkiem. Usunęłam także przykłady użyć metaforycznych, dwuznacznych oraz pozbawione kontekstu. Uzyskana w ten sposób próba badawcza liczy 732 konkordancje (507 z MoncoPL i 225 z NKJP). Wszystkie zawierają kontekst pozwalający na interpretację semantyczną.

Dodatkowo, dla porównania wyników, użyłam wyszukiwarki MoncoPL⁸ do wyekscerpowania przykładów połączeń czasownika *szanować* z zaimkiem *siebie*⁹. Po dokonaniu selekcji i wyeliminowaniu wskazanych wcześniej typów użyc (formalnych i znaczeniowych) z 1003 przykładów pozostało 375. Przegląd tych wypowiedzi nie wpłynął jednak na interpretację znaczenia badanego czasownika, dlatego wyników tych nie włączałam do zasadniczej próby badawczej.

3. Wyniki analizy materiału badawczego

Analiza zgromadzonych przykładów użycia czasownika *szanować się* pozwala wskazać sześć kontekstów językowych, w jakich się go używa¹⁰.

3.1. Związki partnerskie i seks

Zebrane zdania z czasownikiem *szanować się* najczęściej dotyczą relacji partnerskich oraz seksu – stanowią one 25% całego materiału (181 przykładów). W grupie tej można wskazać następujące szczegółowe znaczenia badanego czasownika (choć granice między tymi klasami często są nieostre):

1. *Szanować się* to dobierać odpowiedniego dla siebie partnera, nie zgadzać się na złe traktowanie przez niego, nie trwać w toksycznym związku – 83 wystąpienia, np.:

(1) Jeśli jesteś z takim kolesiem, to w ogóle *się* nie *szanujesz*, on będzie cię zdradzał całe życie, a ty dasz sobą pomiatać tylko dlatego, żeby Twoja miłość nie odeszła¹¹.

(2) *Szanuj się*, miej swoją godność. Znajdziesz inną, która nie wykręci Ci takich numerów.

8 Dostęp: 5 sierpnia 2020.

9 Aleksander Kiklewicz, analizując użycia wyrazu *się*, wskazuje, że w zdaniach interesującego mnie typu (np. *Szanujesz się? Jeśli tak, to zapraszamy! Żółta koszulka na start!*) możliwa jest substytucja *się* na *siebie* bez zmiany znaczenia (2012: 13–14).

10 Część analizowanych przykładów użycia z pewnością mogłaby zostać inaczej zinterpretowana – prezentowanej typologii nie należy traktować jako stałej i niemożliwej do skorygowania. W konsekwencji prezentowane dane statystyczne można uznać za pogładowe.

11 Wykaz adresów stron, z których zacerpnęłam cytowane fragmenty, podaję – zgodnie z numeracją przykładów – w spisie źródeł zamieszczonym na końcu. W cytatach z Internetu zachowano zasadniczo oryginalną pisownię i interpunkcję, uzupełnione zostały jedynie znaki diakrytyczne.

2. *Szanować się* to nie nawiązywać szybko relacji seksualnych, w tym jednorazowych zbliżeń – 46 wystąpień, np.:

(3) Kobieta powinna *się szanować*!!! Mam 20 lat i dopiero teraz zaczęłam kochać się z moim mężczyzną.

3. *Szanować się* to nie odbywać stosunków seksualnych – dla zasady lub ze względu na różne czynniki (np. wiek, stan cywilny, upojenie alkoholowe) – 24 wystąpienia, np.:

(4) Zajmij się książkami i ocenami w szkole. Ona ma warunki... by się stoczyć, skoro *się nie szanuje*. To zwykła latawica jest.

4. *Szanować się* to nie zmieniać często partnerów – 11 wystąpień, np.:

(5) Gdybym chciała, miałabym co noc innego faceta. Nie chcę, bo – poza tym, że wyglądam zawsze seksownie, ponętnie, modnie, zawsze zadbana – *szanuję się*.

5. *Szanować się* to nie uprawiać prostytucji – 9 wystąpień, np.:

(6) Mężczyźni od razu wymagali ode mnie seksualnej aktywności. Oferowali pieniądze. Ale jako kobieta, która *się szanuje*, odpowiadałam, że nie oczekuję od nich pieniędzy.

6. *Szanować się* to zachować wstrzemięźliwość seksualną, by nie zająć w ciążę – 8 wystąpień, np.:

(7) *Szanujcie się*, dziewczyny, to nie będzie niechcianych ciąż.

W omawianej grupie przykładów warto odnotować, że aż 164 wypowiedzenia (91%) odnoszą się do kobiet, 16 do mężczyzn, a tylko 1 zdanie w przeglądanej próbie dotyczy osób płci obojga. Zależność ta ilustruje zakorzenione w społecznej świadomości stereotypy ról płciowych, w tym stereotyp tzw. porządnej kobiety – niedostępnej, dobrze się prowadzącej, niekiekującej się popędem seksualnym itp., czyli właśnie takiej, która *się szanuje*.

Uwagę zwracają również wyniki analizy form gramatycznych i konstrukcji, w jakich jest używany w omawianej grupie zdań czasownik *szanować się*. W 51 przykładach łączy się on z partykulą przeczącą *nie* – nadawca wypowiedzi wyraża własne przekonanie, że ktoś (najczęściej kobieta) *się nie szanuje*; jest to osąd subiektywny, choć może być zgodny z powszechną opinią. Formy rozkazujące zawiera 45 przykładów (dodatkowo pięciokrotnie odnotowane zostało połączenie z czasownikiem *zacząć* w trybie rozkazującym, np. *zaczynajcie się szanować*, co łącznie daje 50 konstrukcji imperatywnych), a 29 to wypowiedzi postulatywne z czasownikami modalnymi (przede wszystkim: *musi*, *powinien*, *trzeba*), które wyrażają modalność deontyczną i cechują się różnym stopniem kategoryczności – od nakazu do rady. Pozostałe przykłady (jedynie 35) to niezaprzeczone formy trybu orzekającego lub bezokolicznika. Ponad 70% wypowiedzi z tej grupy bezpośrednio wyraża więc przekonania aksjologiczne nadawcy (krytykę niewłaściwego lub nakaz odpowiedniego postępowania), co stawia go w pozycji nadrzędnej wobec odbiorcy lub osoby, o której mowa.

3.2. Sposób bycia

Podobną nierównorzędność ról nadawczo-odbiorczych można wskazać w kolejnej grupie przykładów, dotyczących sposobu bycia. Zdania te stanowią 12% próby badawczej (89 wypowiedzeń)¹², a analizowany czasownik jest używany tu w następujących znaczeniach:

1. *Szanować się* to odpowiednio się zachowywać (m.in. ze względu na okoliczności, wiek, sytuację rodzinną) – 60 wystąpień, np.:

(8) Dziewczyna, która *się szanuje*, nie snuje się po osiedlu – siedzi spokojnie w domu, pilnuje młodszego rodzeństwa.

(9) Mówimy, że kobieta musi *się szanować*. Że przeklinanie i palenie wcale nie pokazuje ich z dobrej strony chłopakom.

2. *Szanować się* to ubierać się stosownie i nie eksponować nagości – 19 wystąpień, np.:

(10) Oła, ściągnij ten strój!!! Wyglądasz w nim niedobrze od pasa w dół – pisze zniesmaczony internauta. [...] Dziewczyny, *szanujcie się*, błagam was.

3. *Szanować się* to dbać o swój wizerunek i wygląd, między innymi w mediach społecznościowych – 10 wystąpień, np.:

(11) Oliwia Bieniuk skrytykowana za zdjęcie na Instagramie: *Szanuj się*, dziecko.

Podobnie jak w poprzedniej grupie także i tu adresatkami większości wypowiedzi są kobiety (83% wypowiedzi). Biorąc pod uwagę formy, w jakich występuje czasownik *szanować się*, 34 przykłady to użycia w trybie rozkazującym, 21 – konstrukcje z negacją, a 7 – zdania z czasownikami modalnymi. Łącznie niemal 70% zdań to ponownie wypowiedzenia nacechowane aksjologicznie, bezpośrednio wyrażające negatywny stosunek nadawcy do odbiorcy.

3.3. Przestrzeganie zasad

W bazie zgromadzonych przykładów 134 zdania (18%) zawierają czasownik *szanować się*, który oznacza: dbać o zachowanie należytego poziomu i postępować zgodnie z pewnymi normami (niekoniecznie odgórnymi, również narzuconymi samemu sobie). Wypowiedzenia te dotyczą przede wszystkim życia zawodowego (109 przykładów) – ten, kto *się szanuje*, nie zgadza się na zaniżone wynagrodzenie lub pracę poniżej swoich kwalifikacji czy ambicji, dodatkowo dokłada starań, aby jak najlepiej wypełniać swe obowiązki. Najwięcej zdań dotyczy artystów, sportowców, dziennikarzy (lub metonimicznie – gazety, czasopisma), polityków i nauczycieli, nie brak również ogólnych stwierdzeń, które można odnieść do dowolnej profesji, np.:

(12) Ostatnią pracę rzuciłem 1,5 roku temu, bo były przestoje w płatnościach – trzeba *się szanować*.

12 Nie jest to druga pod względem liczebności klasa przykładów, jednak omawiam ją tu ze względu na liczne podobieństwa do wcześniej wyróżnionej.

(13) Paweł bardzo *się szanuje*. Często mamy dla niego propozycje zawodowe. On zawsze je dokładnie analizuje, czyta scenariusze i... odrzuca [...].

(14) Do Rzeczy – *szanujcie się* i nie powielajcie takiego brukowego pseudodziennikarstwa.

Ostatni przykład ilustruje wyodrębnione w SJPDor i USJP znaczenie imiesłowowe, które dotyczy przestrzegania norm i zasad etycznych. Takie użycie (bynajmniej nie incydentalne) pozwala sądzić, że znaczenie to przysługuje także formom osobowym analizowanego czasownika.

Do grupy przykładów, w których *szanowanie się* jest związane z uznawaniem pewnych zasad, zaliczam również 25 zdań, które nie dotyczą pracy, ale między innymi przestrzegania reguł komunikacji internetowej czy kierowania się wysokimi standardami podczas dokonywania zakupów, np.:

(15) Drodzy państwo, *szanujcie się* i nie odpowiadajcie na chamskie komentarze.

(16) Nie wszyscy są frajerami kupującymi chiński badžew. Niektórzy *się szanują* i kupują profesjonalny sprzęt.

W omawianej grupie przykładów nieistotne dla interpretacji znaczenia czasownika *szanować się* jest rozróżnienie płci adresata wypowiedzi. Ważniejsza wydaje się częstość występowania określonych form gramatycznych, nieco inna niż we wcześniej omówionych grupach. Zasadnicza różnica dotyczy liczby zdań wyrażających przeczenie – tym razem rzadko (w 14 przykładach) badany czasownik został zanegowany. Nadal wysoki pozostaje odsetek zdań ilustrujących użycie imperatywne (45 przykładów), a wiele wypowiedzi (36) zawiera połączenie z czasownikiem modalnym (głównie z *musi* i *trzeba*, cechującymi się wysokim stopniem kategoryczności). Dla omawianej grupy przykładów bardziej typowe są więc zdania postulatywne, rzadko natomiast pojawiają się w niej krytyczne opinie nadawcy o czyimś niewłaściwym postępowaniu.

3.4. Wartości

Kolejna grupa zawiera 134 zdania (18%), w których czasownik *szanować się* oznacza to, co jest intuicyjnie rozumiane jako ‘mieć poczucie własnej wartości’. Ten zestaw zdań można więc uznać za najlepszą ilustrację definicji słownikowych, choć zdecydowanie nie jest to najliczniejsza spośród wyróżnionych tu klas. Problemem nadal pozostaje, czym jest owa wartość czy godność, o którą należy się troszczyć. Analiza przykładów pozwala stwierdzić między innymi, że:

1. *Szanować się* to postępować w zgodzie z własnym sumieniem i zasadami moralnymi, np.:

(17) Pamiętaj, by nie robić niczego, co budzi Twój sprzeciw, z czym się wewnętrznie nie zgadzasz. *Szanuj się!*

2. *Szanować się* to mieć dobre zdanie o sobie samym, być pewnym swoich mocnych stron, zalet, talentów itp., np.:

(18) Dziewczyny, kobiety, *szanujcie się*, bądźcie silne i niezależne i nie dajcie sobie wmówić, że jesteście mniej warte.

3. *szanować się* to nie zgadzać się na poniżanie lub umniejszanie swoich zalet, zasług itp., np.:

(19) Na nikogo nie możemy patrzeć z góry. Ale oczywiście nie dajmy się zwariować: nikt na nas z góry też patrzeć nie może. *Szanujemy się*.

Wskazane interpretacje nie składają się na zamkniętą listę. Świadomie nie podaję w tym miejscu liczby przykładów ilustrujących dane znaczenie, ponieważ często nachodzą one na siebie, a czasownik *szanować się* stanowi w nich wiązkę kilku sensów.

W większości przykładów rozróżnienie płci adresata wypowiedzi lub osoby, o której mowa, nie jest istotne (a przy tym nie zawsze możliwe). Wartą uwagi podgrupą w tej klasie jest jednak zbiór zdań dotyczących Polaków (metonimicznie również Polski) lub rzadziej reprezentantów innych nacji – łącznie 57 przykładów. Czasownik *szanować się* odnosi się tu nie tyle do osobistej, ile narodowej wartości. W konsekwencji społeczność, która się szanuje, wymaga, aby inni (ale i „swoi”) ją doceniali, mieli o niej dobre zdanie, a także przestrzegali należnych jej praw:

(20) Sami *się nie szanujemy*, sami pozwalamy, żeby inni narzucali nam własne wizje II Wojny, gdzie Polaków się pomija i marginalizuje, a nawet przedstawia w najgorszym świetle, a mamy pretensje do Niemców?

(21) [...] Rosja to jest państwo, które *się szanuje*, które dba o własne interesy i którego przywódca nie nastawiają karku, żeby ich po nim poklepywać, tylko robią to, czego wymaga rosyjska racja stanu.

Wypowiedzi postulatyczne nadal stanowią dużą część zbioru wszystkich zdań (45%), choć w omawianej podgrupie mamy zdecydowanie więcej niż we wcześniejszych klasach wypowiedzi oznajmujących, bez negacji (te stanowią jedynie 15%), wyrażających pozytywne przykłady szanowania się przez kogoś.

3.5. Użycie warunkowe

Kolejną grupę przykładów stanowią 92 zdania (12% całej próby badawczej), w których nierzadko trudno dokładnie stwierdzić, co oznacza czasownik *szanować się*. Istotą tych wypowiedzi jest bowiem przede wszystkim wskazywanie, że niezależnie od okoliczności na poważanie innych zasługuje ten, kto sam się szanuje, jak w zdaniu:

(22) Od dawna wiadomo, że jeśli ktoś wymaga szacunku dla siebie, sam powinien *się szanować*.

Użycia tego typu można by więc (przy odpowiednio szerokim kontekście) zaklasyfikować do którejś z wcześniej wyróżnionych grup. Często funkcjonują one jako puenta, co może nadawać im wydźwięk aforystyczny.

Biorąc pod uwagę właściwości gramatyczne, nie dziwi wysoka frekwencja zdań złożonych podrzędnie okolicznikowych warunku (52%), nie brak też zdań okolicznikowych celu

(typu: *szanuj się, żeby inni cię szanowali*) czy czasu (typu: *będą cię szanować, gdy ty zaczniesz się szanować*). Podobnie jak w poprzedniej klasie, także i tu dużą grupę adresatów wypowiedzi – 42% – stanowią Polacy jako przedstawiciele swojego narodu:

(23) Prawda jest taka, że jak my sami nie zaczniemy *się szanować*, to żaden Szwedzi, Norwedzy i Maorysi na to się nie zdobędą.

Rzadziej są nimi kobiety (22%):

(24) Mamusie mówiły dorastającym córkom: *szanuj się*, bo inaczej nie będą cię szanować.

Zdania zawierające formy rozkazujące (21%) czy połączenia z czasownikami modalnymi (13%) nie są tak częste jak wypowiedzenia z negacją (29%) – w tych ostatnich nadawca wypowiedzi tłumaczy brak poważania kogoś tym, że on sam się nie szanuje.

Omawiana grupa przykładów została wyodrębniona na innych zasadach niż wcześniejsze – podstawą jej wyróżnienia nie jest bowiem znaczenie czasownika *szanować się*. Sądzę jednak, że podane zdania pozwalają pośrednio o nim wnioskować – to, co w definicjach słownikowych jest określane mianem *godności*, nie jest wartością niezbywalną czy przyrodzoną, ale raczej wypracowaną i konieczną, aby zasłużyć na czyjś szacunek.

3.6. Użycie metatekstowe

Ostatnia grupa przykładów (102 zdania – 14%) wyraźnie różni się od pozostałych. Ponieważ jednak nie chodzi w niej o znaczenie ani użycie, o których mowa w definicjach słownikowych, uznałam je za warte odnotowania w niniejszym opisie. Oto kilka przykładów:

(25) Śpiączka jest to zawodnik pożyteczny, niewygodny dla obrońców, ciągle będący pod grą, no ale *szanujemy się* – to jednak wciąż Śpiączka, a nie Diego Armando Maradona.

(26) Nie widzę również przesadnie wielu argumentów za nazywaniem nowego topowego modelu iPhone'a Pro. Bo lepszy procesor, mocno zaktualizowana specyfikacja techniczna? *Szanujemy się* – co roku to dostajemy.

(27) Dudek rekordowo długo był na czele, ale *szanujemy się*. 7,4 miliony to kwota, która w kontekście najgrubszego transferu w historii mogłaby robić wrażenie co najwyżej w Gruzji czy Armenii [...].

W przykładach z tej grupy czasownik *szanować się* przyjmuje zawsze formę 1. osoby liczby mnogiej trybu rozkazującego. Nie ma on stałej pozycji w zdaniu i występuje w nim w charakterze wtrącenia (często jest poprzedzony spójnikiem przeciwstawnym *ale*) o funkcji komentującej – nadawca chce w ten sposób podkreślić, że to, co zostało powiedziane, ma zbyt niską wartość, aby mogło być uznane za wyróżniające się czy istotne w temacie, o którym mowa. Sądzę, że takie użycie czasownika *szanować się* ma charakter metatekstowy, dokładne omówienie jego właściwości i funkcji wymaga jednak odrębnych badań. Warto zwrócić przy tym uwagę, że komentarz *szanujemy się* występuje wyłącznie w tekstach mówionych (wypowiedziach

przytoczonych lub zapisanych, np. na forach internetowych), co może wskazywać na jego potoczny charakter. Ponadto 70% zebranych przykładów z tej grupy to zdania dotyczące sportu, co z kolei może wskazywać, że omawiana formuła jest szczególnie żywotna w obrębie tego socjolektu (głównie piłkarskiego). Orzekanie o jej właściwościach pragmatycznych wymagałoby przesłедzenia większej grupy przykładów, co wykracza poza postawiony w tym tekście cel.

4. Podsumowanie

Przegląd definicji leksykograficznych pokazał, że *szanować się* to przede wszystkim ‘mieć poczucie własnej godności’, czyli inaczej: ‘wiedzieć, że ma się godność’. Definicja jest dość szeroka, jeśli się weźmie pod uwagę profile godności opisane na gruncie różnych dyscyplin. Przeanalizowane użycia czasownika *szanować się* pokazują tymczasem, że oznaczana przezeń postawa¹³ jest zależna od postępowania agensa. Dowodzi tego zarówno możliwość nakazania komuś jej przyjęcia (wypowiedzi postulatywne – imperatywy oraz zdania wyrażające modalność deontyczną), jak i stwierdzenie jej braku. Stanowią one w każdym z analizowanych znaczeń wysoki odsetek, co pokazuje tabelaryczne podsumowanie (pomijam w nim użycie uznane roboczo za metatekstowe).

Tabela 1. Procentowy udział sposobu użycia czasownika *szanować się* w badanych podgrupach

	ZWIĄZKI PARTNER- SKIE I SEKS	SPOSÓB BYCIA	PRZESTRZE- GANIE ZASAD	WARTOŚCI	UŻYCIE WARUNKOWE
Formy imperatywne	28%	38%	34%	26%	21%
Konstrukcje z czasownikami modalnymi	16%	8%	27%	19%	13%
Zdania z negacją	28%	24%	10%	15%	29%
SUMA	72%	70%	71%	60%	63%

Pozostaje odpowiedzieć na pytanie postawione we wstępie: co mają na myśli współcześni użytkownicy polszczyzny, gdy używają czasownika *szanować się*? Nawiązując do rozważań R. Grzegorzczkowej na temat godności, można stwierdzić, że *szanować się* to mieć godność w każdym ze wskazanych przez badaczkę sensów. Ścisłej zaś: *szanować się* to w różnych

¹³ Pomijam tu odrębny problem, jakim jest różnica między postawą a stanem emocjonalno-mentalnym. Za Zofią Zaron przyjmuję, że „postawa oprócz dyspozycji psychicznej musi zawierać w sobie działanie, dążność do realizacji tej dyspozycji” (1985: 8), co dowodzi ścisłego związku obydwu.

okolicznościach i w różnych środowiskach postępować tak, aby nie uchybić zasadom etycznym czy społecznym panującym w danym kręgu kulturowym, a przy tym żyć w zgodzie z własnym sumieniem i zasadami moralnymi, nie wątpiąc w ich słuszność. W pewnych sytuacjach zalecenia te dotyczą określonych grup (np. kobiet, przedstawicieli narodu, pracowników itp.), co stanowi refleks rzeczywistości – można je bowiem uznać za te społeczności, które są szczególnie narażone na niewłaściwe postępowanie i którym należy przypominać o powinności szanowania się, w obu aspektach. Wydaje się, że pogodzenie wskazanych dwu ścieżek, a zatem łączenie osobistych i powszechnych zasad postępowania, nie zawsze jest możliwe, choć to już dylemat natury filozoficznej – poza użyciem metatekstowym nie sędzę bowiem, aby uprawnione było doszukiwanie się polisemii badanego czasownika.

Bibliografia

- Boryś W. 2005: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Brückner A. 1927: *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków.
- Gořewska E. 2017: *Profile pojęcia 'godność' w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, [w]: U. Sokółska (red.), *Socjolekt, idiolekt, idiosyl. Historia i współczesność*, Wydawnictwo Prymat, Białystok, s. 97–110.
- Granat M. 2014: *Godność człowieka z art. 30 Konstytucji RP jako wartość i jako norma prawna*, „Państwo i Prawo”, nr 8, s. 3–22.
- Grzegorzczkowska R. 2017: *Różne rozumienia wyrazu godność we współczesnej polszczyźnie*, [w]: J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, M. Nowosad-Bakalarczyk, J. Puzynina (red.), *Etyka słowa. Wybór opracowań*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin, s. 573–584.
- ISJP: *Inny słownik języka polskiego*, red. M. Bańko, t. 2, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000.
- Kiklewicz A. 2012: *Się: zaimek czy wyraz funkcyjny?*, „LingVaria”, nr 2(14), s. 9–21.
- KRP: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.* (online: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/polski/kon1.htm>).
- L: S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. 3, Drukarnia XX. Pijarów, Warszawa 1812.
- Liszczyk K. 2020: *Co to znaczy szanować? Szkic semantyczny*, „Prace Językoznawcze” XXII, nr 2, s. 93–110 (doi: 10.31648/pj.5237).
- Mazurek F.J. 1980: *Godność człowieka a prawa człowieka*, „Roczniki Nauk Społecznych” VIII, s. 19–48.
- MoncoPL (online: <http://monco.frazeo.pl/>, dostęp: 15 marca–16 czerwca, 5 sierpnia 2020).
- NKJP: *Narodowy Korpus Języka Polskiego* (online: <http://nkjp.pl/>, dostęp: 15 marca–16 czerwca 2020).
- Ossowska M. 1969: *Normy moralne w obronie godności*, „Etyka”, nr 5, s. 7–25.
- PDP: *Powszechna deklaracja praw człowieka ONZ z 10 grudnia 1948 r.* (online: https://www.unesco.pl/fileadmin/user_upload/pdf/Powszechna_Deklaracja_Praw_Czlowieka.pdf).
- PEF: *Powszechna encyklopedia filozofii*, red. A. Maryniarczyk, t. 1–9, Polskie Towarzystwo Tomasza z Akwinu, 2000–2008 (online: <http://ptta.pl/pef/index.php>).
- Puzynina J. 1982: *Językoznawstwo a aksjologia*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” XXXIX, s. 23–32.
- Puzynina J. 1997: *Słowo – wartość – kultura*, Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- SIJP: Arct M., *Słownik ilustrowany języka polskiego*, Wydawnictwo M. Arcta, Warszawa 1916.
- SJPdOr: *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 1–11, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1958–1969.
- SKNS: *Słownik katolickiej nauki społecznej*, red. W. Piwowarski, Instytut Wydawniczy PAX, Wydawnictwo Misjonarzy Kłaretynów PALABRA, Warszawa 1993.
- sstp: *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, t. 8, z. 7, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, Wrocław–Warszawa–Kraków 1981.

- Strotz: Trotz M.A., *Nowy dykjonarz, to jest mownik polsko-niemiecko-francuski z przydatkiem przysłów potocznych, prześtróg gramatycznych, lekarskich, matematycznych, fortyfikacyjnych, żeglaskich* [!], łowczych i inszym naukom przyzwoitych wyrazów, t. 3, nakładem J.F. Gledycza, Lipsk 1764.
- SW: *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki, t. 6, nakładem prenumeratorów i Kasy im. Mianowskiego, Warszawa 1915.
- Swil: *Słownik języka polskiego*, wyd. staraniem i kosztem Maurycego Orgelbranda, Wilno 1861.
- USJP: *Uniwersalny słownik języka polskiego PWN*, wersja 3.0, red. S. Dubisz, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008 (CD).
- WSJP PAN: *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki (online: <http://wsjp.pl>, dostęp: 19 sierpnia 2020).
- Zaron Z. 1985: *Wybrane pojęcia etyczne w analizie semantycznej (Kochaj bliźniego swego)*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

Wykaz źródeł (dostęp do wszystkich: 16 czerwca 2020)

- 1) www.forumowisko.pl (NKJP).
- 2) www.forumowisko.pl (NKJP).
- 3) www.forumowisko.pl (NKJP).
- 4) www.forumowisko.pl (NKJP).
- 5) http://www.kozaczek.pl/plotka.php?id=39438&utm_medium=rss (MoncoPL).
- 6) https://www.kozaczek.pl/plotka/sugarbaby-czyli-ekskluzyczna-prostyutka-82262?utm_medium=rss (MoncoPL).
- 7) <http://tvnwarszawa.tvn24.pl/informacje,news,rzad-to-nie-ciaza-usunac-mozna-czarny-protest-przed-sejmem,213112.html> (MoncoPL).
- 8) <https://www.polityka.pl/archiwumpolityki/1850340,1,zdizczala-namietnosc.read> (NKJP).
- 9) <http://kosciol.wiara.pl/doc/4298611.Modlimy-sie> (MoncoPL).
- 10) <http://pikio.pl/znana-modelka-pokazala-zbyt-wiele-fani-sa-oburzeni-ida-swiet-wiec-pierozek/> (MoncoPL).
- 11) http://www.plotek.pl/plotek/7,154063,23079554,oliwia-bieniuk-skrytykowana-za-zdjecia-na-instagramie.html?utm_source=RSS&utm_medium=RSS&utm_campaign=plotek (MoncoPL).
- 12) <http://www.rmfm24.pl/fakty/polska/news-niepokojujace-dane-nt-mlodych-polakow-ta-sprawa-dotyczy-az-11-nId,2434528> (MoncoPL).
- 13) <http://film.wp.pl/pawel-wilczak-gdy-czytam-o-budowaniu-postaci-zaczyna-mnie-mdlic-6149050400220801g> (MoncoPL).
- 14) <https://dorzeczy.pl/kraj/50687/Wyludzenia-pieniedzy-tajemnicze-przelewy-Powazne-problemy-partii-Korwin-Mikkego.html> (MoncoPL).
- 15) <https://wpolityce.pl/polityka/135771-tylko-wyzwiska-jaroslaw-kuzniar-nie-radzi-sobie-w-dyskusji-i-prostacko-probuje-obrazic-lukasza-warzeche-razaca-roznica-klas> (MoncoPL).
- 16) <http://www.telepolis.pl/news.php?id=26557&rss=1> (MoncoPL).
- 17) *Horoskop. Mazowieckie to i owo*, 27.05.2002 (NKJP).
- 18) <http://www.pomponik.pl/plotki/news-viola-kolakowska-motywuje-kobiety-karolak-nie-będzie-zadowol,nId,2469406> (MoncoPL).
- 19) <http://weszlo.com/2017/12/07/czwartek-leszek-milewski-49/> (MoncoPL).
- 20) <https://wpolityce.pl/polityka/129066-krok-po-kroczku-niemieckie-ofiary-ii-wojny-wysuwaja-sie-na-pierwszy-plan-merkel-mowi-o-milionach-niemcow-ktorzy-doswiadczyli-bezprawia> (MoncoPL).
- 21) <http://donata25.blog.onet.pl/Rosja-zadbala-o-sledztwo,2,ID470938198,RS1,n> (MoncoPL).
- 22) <http://arturstopka.blog.onet.pl/Powaznie,2,ID436718279,RS1,n> (MoncoPL).
- 23) <https://fakty.interia.pl/swiat/news-stracila-prace-bo-mowila-po-polsku,nId,926251> (MoncoPL).
- 24) Maria Nowak: *Och, Zyta*, „Gazeta Poznańska”, 14.09.2006 (NKJP).
- 25) <http://weszlo.com/2016/09/24/kolejka-w-tempie-przeciazzonego-wartburga/> (MoncoPL).
- 26) <https://www.spidersweb.pl/2019/09/apple-iphone-11-pro-apple-watch-5.html> (MoncoPL).
- 27) <http://weszlo.com/2016/07/26/nic-tak-nie-traci-na-aktualnosci-jak-lista-najdrozszych-pilkarzy-w-polskiej-pilce/> (MoncoPL).

Summary

A few words about selected uses of the verb *szanować się* ('to have self-respect') in contemporary Polish

Keywords: *szanować się* ('to have self-respect'), semantics, axiolinguistics.

The subject of the article is a description of selected modern meanings of the verb *szanować się* 'to have self-respect'. The analysis covered 732 sentences selected from among the examples available in the text corpora. The collected material was divided into 6 groups, differentiated by context (partnerships and sex, way of being, adherence to rules, values) and the way of use (conditional, metatextual). In the analysis of meaning (qualitative and quantitative), pragmatic properties (recipient type, sender's function) and grammatical properties (imperative forms, structures with modal verbs, sentences with negation) were additionally taken into account. On this basis it was determined what modern speakers of the Polish language mean when using the verb *szanować się*.